אפילו אחרי סיפורי ואנונו

29 נוב' 1991

מאת אלוף בן

כבר יותר מעשרים שנה שוררת הבנה בין ישראל לבין ארצות הברית בעניין הנשק הגרעיני. ממשל ניקסון הסכים לקבל נוסחה ישראלית שלפיה ישראל לא תנסה נשק גרעיני ולא תצהיר על קיומו

הידיעות על העניין שמגלה ממשל הנשיא בוש ביכולתה הגרעינית של ישראל, ורצונו להצר את צעדיה ולהטיל עליה פיקוח בין־לאומי, עוררו דאגה רבה בממסד הישראלי. בישראל חוששים שהאמריקאים ייסוגו מהבנה רבת שנים בין שתי המדינות, שהיתה ליסוד מרכזי במדיניות הגרעינית של ישראל. ההבנה גובשה לפני 22 שנים, ושרדה מאז בהצלחה בתהפוכות המדיניות במזרח התיכון ובחילופי ההנהגה בירושלים ובוואשינגטון. עתה חוששים בירושלים שהממשל ייסוג מההבנה ויבחן מחדש את יחסו לנושא הערין.

צלו של הכור בדימונה העיב במשך עשור, לאורך שנות ה־60, על יחסי ישראל־ארה"ב. מראשית שנות ה־70 לא הפעילה ארה"ב לחץ־ים על ישראל לחתום על האמנה למניעת הפצת נשק גרעיני (NPT) ולהעמיד את הכור הגרעיני בדימונה לפיקוח בין־לאומי. ביקוריהם השנתיים של מדענים אמריקאים בדימונה, שנמשכו מאז 1963, נערכו לאחרונה ב־1969 ולא חודשו עוד. בהצהרותיה הפומביות הודיעה ואשינגטון שהיא מקבלת את העמדה הישראלית הרשמית, לפיה ישראל לא תהיה הראשונה להכניס נשק גרעיני למזרח התיכון. מחלקת המדינה חזרה מאז על ההצהרה הזאת בדבקות – אפילו אחרי גילויו של מרדכי ואנונו.

עמדתה המוצהרת של ואשינגטון אינה משקפת את מה שאומרים האמריקאים בהתבטאויות לא רשמיות. לפני שלוש שנים ביקר בישראל קנת אדלמן, שבימי ממשל רייגן היה מנהל הסוכנות לפיקוח ופירוק נשק, האמורה להילחם בתפוצת הנשק הגרעיני בעולם. בראיון שהעניק לי, שנה לאחר פרישתו מתפקידו הממלכתי, אמר: "אני חושב שיש ראיות, שלפיהן נמצא נשק גרעיני בידי ישראל". בהיותו במדי הממשל לא העז לצאת בהצהרות כאלה. על פי פרסומים בארה"ב, כבר ב־1968 העריך הסי־איי־אי שהפצצה האימתנית טמונה אי־שם בישראל, וראש הסי־איי־אי דאז, ריצ'רד הלמס, חזר על ההערכה בעדות בסנאט ביולי 70'.

בדצמבר 1960 חשפו האמריקאים את בנייתו של כור גרעיני בחולות הנגב. החשיפה לוותה בדרישה להבהרות מישראל, וזו נשנתה חודשים אחדים אחר כך. בן גוריון הבטיח שהכור נועד למטרות מחקר ולהפרחת השממה בנגב, ומחלקת המדינה הודיעה רשמית שהסכסוך חוסל. אבל בשנים הבאות חזרו האמריקאים ודרשו שישראל לא תשתמש בכור לייצור נשק גרעיני, ותפתח את שעריו לפיקוח חיצוני. בן גוריון הסכים לביקור חד־פעמי של מומחים אמריקאים ב־1961, לפני שיצא לפגישה עם קנדי. הוא הבטיח לנשיא שהפרויקט נועד לצורכי שלום, אבל האמריקאים לא ויתרו, וב־1963 שב קנדי ותבע פיקוח צמוד על המתקן בנגב. הפעם נכנע הזקן, ולפני שהלך סופית לשדה בוקר הסכים לביקור שנתי של מומחים אמריקאים בדימונה. בכל הביקורים לא מצאו המומחים הוכחות שהכור משמש למטרות צבאיות.

ההתנגדות האמריקאית להיווצאות נשק גרעיני בישראל נבעה לא רק מהחשש שהוא יופעל במלחמה ויגרור את העולם לשואה. היו לכך גם סיבות פוליטיות: כבר ב־1963 העריך הסי־איי־אי, שאם ישראל תצטרף בגלוי למועדון הגרעיני יתעורר משבר חמור ביחסיה של ארה"ב עם הערבים, שלא יוכלו להשלים עם נחיתותם, יחסית למעצמה הציונית. "יהיו הפגנות, מהומות ומעשי אלימות, שיופנו גם כלפי ארה"ב", הערכה סוכנות הביון. בהערכה גם נאמר שישראל תנצל את כוחה המרתיע לשיפור מעמדה במזרח התיכון.

ישראל ידעה לנצל את חששות הממשל במאמציה להשגת נשק קונווציונלי, שארה"ב סירבה למכור לה מאז 1948. האמברגו נשבר בימי קנדי, שהחליט ב־1962 למכור לישראל טילי נ"מ מסוג "הוק". ביסוד ההחלטה עמד במידה רבה "חששו של הנשיא קנדי, שיש־ראל תנקוט מדיניות ביטחונית נגד האינטרסים של ארה"ב, ובמיוחד אם תייצר נשק גרעיני", כתב מרדכי גזית, שהיה אז הציר בשגרירות ישראל בוואשינגטון. מאיר (מייק) פלדמן, יועצו של קנדי והמקשר בין הבית הלבן ליהודים ולישראל, טען שהנשיא הסכים לאספקת הטילים בתמורה להבטחת ישראל להימנע מפיתוח נשק גרעיני. הלחצים נמשכו בתקופת ממשל ג'ונסון, שרצה התחייבות ישראלית מפורשת שלא לייצר נשק גרעיני. ישראל נמנעה ממתן התחייבות כזו, והצליחה להרחיב את רכישות הנשק מארה"ב גם לטנקים ולמטוסי תקיפה "סקייהוק".

העימות הסופי בין ארה"ב לישראל התחולל ב־1968. בינואר ביקר ראש הממשלה לוי אשכול אצל ג'ונסון, וקיבל הבטחה לאספקת מטוסי "פנטום", פנינת הכתר של הארסנל האמריקאי באותם ימים. באותו זמן הגיע הממשל להסכמה עם הסובייטים על הנוסח הסופי של האמנה למניעת הפצת נשק גרעיני, שחילקה את העולם למעצמות שהפצצה כבר בידיהן (ארה"ב, בריה"מ, בריטניה, צרפת וסין) – ולכל השאר, שנקראו להתחייב שלא לייצר נשק גרעיני ולהעמיד את מתקניהן לפיקוח הסוכנות הבין־לאומית לאנרגיה אטומית.

ישראל סירבה לחתום על האמנה, וממשל ראו בעסקת הפנטומים הזדמנות פז ללחוץ עליה בתחום הרגיש. בספטמבר 68' דרש מזכיר המדינה, דין ראסק, מסגן ראש הממשלה, יגאל אלון, שישראל תחתום על האמנה. דרישה דומה הושמעה באוקטובר באוזני שר החוץ, אבא אבן. אבל גם הישראלים לא ישבו בשקט: 1968 היתה שנת בחירות בארה"ב, והלובי היהודי הרפעל במלוא עוצמתו למען הפנטומים. ב־9 באוקטובר הורה הנשיא ג'ונסון לפקידי הממשל לפתוח במשא ומתן עם ישראל על מכירת 50 פנטומים. נותר רק לסכם את תנאי האספקה, ושגריר ישראל בוואשינגטון, יצחק רבין, פתח במגעים עם עוזר מזכיר ההגנה, פול וורנקי, שהיה אחראי למכירות הנשק ולקשרי הזהרון של הפנטגון.

וורנקי דרש מרבין לחתום על האמנה למניעת הפצתו של נשק גרעיני, או לחלופין – אם תתנגד ישראל לפיקוח הסוכנות הבין־לאומית לאנרגיה אטומית – להסכים לפיקוח אמריקאי צמוד בכל מוסדות המחקר בישראל, בתעשייה הביטחונית ובאוניברסיטאות. בזיכרונותיו כתב רבין שהדרישה האמריקאית היתה "מסמך מזעזע, ששום מדינה ריבונית לא נדרשה מעולם לחתום על שכמותו".

במגעים עם וורנקי חזר רבין על העמדה הרשמית, שישראל לא תהיה הראשונה להכניס נשק גרעיני לאזור. על פי ספרו של ויליאם קוואנדט, בנסותם להבין את פשר הדברים גילו אנשי הממשל שרבין מבין אותם כמכוונים לכך שישראל לא תהיה הראשונה שתבחן מיני נשק זה, או תגלה את קיומם בפומבי. וורנקי שיגר מכתב לרבין, ובו ניסח את הפירוש האמריקאי לאי־הכנסת כלי נשק גרעיניים: אי ייצור מתקן גרעיני. גרסה שונה במקצת מופיעה בספרו של סימור הרש, "ברירת שמשון". וורנקי, שהתראיין לספר, סיפר שרבין שאל אותו: "איך ייתכן שיש לך נשק גרעיני, אם אינך אומר זאת?"

ב־26 בדצמבר 68' הורה ג'ונסון לפקידיו לספק את המטוסים לישראל, והפסיק את הניסיונות לסחור בפנטומים תמורת ויתורים ישראליים בתחום המחקר בישראל, בתעשייה הביטחונית ובאוניברסיטאות. בזיכרונותיו כתב רבין שהדרישה האמריקאית היתה "מסמך מזעזע, ששום מדינה ריבונית לא נדרשה מעולם לחתום על שכמותו".

במגעים עם וורנקי חזר רבין על העמדה הרשמית, שישראל לא תהיה הראשונה להכניס נשק גרעיני לאזור. על פי ספרו של ויליאם קוואנדט, בנסותם להבין את פשר הדברים גילו אנשי הממשל שרבין מבין אותם כמכוונים לכך שישראל לא תהיה הראשונה שתבחן מיני נשק זה, או תגלה את קיומם בפומבי. וורנקי שיגר מכתב לרבין, ובו ניסח את הפירוש האמריקאי לאי־הכנסת כלי נשק גרעיניים: אי ייצור מתקן גרעיני. גרסה שונה במקצת מופיעה בספרו של סימור הרש, "ברירת שמשון". וורנקי, שהתראיין לספר, סיפר שרבין שאל אותו: "איך ייתכן שיש לך נשק גרעיני, אם אינך אומר זאת?"

ב־26 בדצמבר 68' הורה ג'ונסון לפקידיו לספק את המטוסים לישראל, והפסיק את הניסיונות לסחור בפנטומים תמורת ויתורים ישראליים בתחום המחקר בישראל, בתעשייה הביטחונית ובאוניברסיטאות. בזיכרונותיו כתב רבין שהדרישה האמריקאית היתה "מסמך מזעזע, ששום מדינה ריבונית לא נדרשה מעולם לחתום על שכמותו".

במגעים עם וורנקי חזר רבין על העמדה הרשמית, שישראל לא תהיה הראשונה להכניס נשק גרעיני. ישראל נמנעה ממתן התחייבות כזו, והצליחה להרחיב את רכישות הנשק מארה"ב גם לטנקים ולמטוסי תקיפה "סקייהוק".

העימות הסופי בין ארה"ב לישראל התחולל ב־1968. בינואר ביקר ראש הממשלה לוי אשכול אצל ג'ונסון, וקיבל הבטחה לאספקת מטוסי "פנטום", פנינת הכתר של הארסנל האמריקאי באותם ימים. באותו זמן הגיע הממשל להסכמה עם הסובייטים על הנוסח הסופי של האמנה למניעת הפצת נשק גרעיני, שחילקה את העולם למעצמות שהפצצה כבר בידיהן (ארה"ב, בריה"מ, בריטניה, צרפת וסין) – ולכל השאר, שנקראו להתחייב שלא לייצר נשק גרעיני ולהעמיד את מתקניהן לפיקוח הסוכנות הבין־לאומית לאנרגיה אטומית.

ישראל סירבה לחתום על האמנה, וממשל ראו בעסקת הפנטומים הזדמנות פז ללחוץ עליה בתחום הרגיש. בספטמבר 68' דרש מזכיר המדינה, דין ראסק, מסגן ראש הממשלה, יגאל אלון, שישראל תחתום על האמנה. דרישה דומה הושמעה באוקטובר באוזני שר החוץ, אבא אבן. אבל גם הישראלים לא ישבו בשקט: 1968 היתה שנת בחירות בארה"ב, והלובי היהודי הרפעל במלוא עוצמתו למען הפנטומים. ב־9 באוקטובר הורה הנשיא

1969. גולדה מאיר במגישתה עם ריצ'רד ניקסון. ביקור ראשון שסימל את תחילת תור הזהב ביחסי שתי המדינות

על גרמניה המערבית, לחתום או לאשרר את ה־NPT". מורטון הלפרין, שהיה מעוזריו של קיסינג'ר, טען בראיונות לספרים "ברירת שמשון" ו"יחסים מסוכנים", שהיועץ לא התנגד כלל להתחמשות בעלות בריתה של ארה"ב בנשק יום הדין. "קיסינג'ר לא ראה שום רע בהימצאות נשק גרעיני בישראל", אמר הלפרין, "דעתו היתה שכך נהיה פטורים מהצורך להגן עליה".

בסוף ספטמבר 69' הגיעה לוושינגטון גולדה מאיר, לביקור רשמי ראשון בארה"ב כראש ממשלה ולפגישה ראשונה עם ניקסון. שניהם נכנסו לתפקיד חודשים אחדים קודם לכן – ניקסון בינואר, מאיר במארס. הביקור עמד בסימן הידוק היחסים בין שתי המדינות, על רקע מלחמת ההתשה והתדירה הסובייטית הגוברת למזרח התיכון ובמיוחד למצרים. הביקור הצליח במידה חסרת תקדים עד אז, וסימל את תחילת תור הזהב ביחסי שתי המדינות. אחד הביטויים למדיניות הגרעינית החדשה של ניקסון וקיסינג'ר היתה נכונותם לקבל את הפרשנות שהציע רבין (לדברי פקידי הממשל) לעמדה הישראלית הרשמית בזמן שיחות הפנטומים.

בזיכרונותיה האריכה גולדה מאיר בתיאורי הווי צבעוניים מהביקור הממלכתי בספטמבר 69', וסיפרה על שתי שמלות הערב שקנתה לקראת המפגש עם ריצ'רד ופאט ניקסון. "אשר לענייני כבדי משקל יותר שדנתי בהם עם מר ניקסון, הרי אני יכולה רק לומר שלא הייתי מוכנה לצטט אותו בדמנו, ולא אצטט אותו עכשיו", סתמה ולא פירשה. רבין, שהשתתף בשיחותיה עם צמרת הממשל, האריך בתיאור הביקור בספרו "פנקס שירות". בין היתר כתב שם: "שיחות ממושכות היו לגולדה עם שר החוץ רוג'רס ועם ד"ר קיסינג'ר, היועץ לענייני ביטחון לאומי. זרועות הממשל של ניקסון הניחו לישראל בנושא החתימה על הסכם NPT, והעניין ירד מסדר היום".

מאז התחלפו בבית הלבן חמישה נשיאים, ובלשכה בירושלים חמישה ראשי ממשלה, וההבנה בין שתי הממשלות בעינה עומדת. בשבוע שעבר הצביעה הוועדה הראשונה של האו"ם על הצעת החלטה שקראה לישראל להעמיד את מתקניה הגרעיניים לפיקוח. ההצעה אושרה כמובן, אבל ארה"ב דבקה במדיניותה והצביעה נגד ההחלטה, לצדן של ישראל ורומניה. קצב ההתקדמות בתהליך המדיני, ומידת ההצלחה בפירוק עיראק מנשקה ובלימת הפיתוח הגרעיני באיראן, ישליכו על עמדת האמריקאים ביחס לגרעין הישראלי, ועל החלטתם אם לשוב לדרך הלחצים והעימות של שנות ה־60 או לדבוק בהבנה הקיימת עם ישראל.